

Maria Stanciu Istrate

OBSERVAȚII ASUPRA COMPUSELOR LIVREȘTI CU PREPOZIȚIA *FĂRĂ* (*DE*) ÎN VECHEA ROMÂNĂ LITERARĂ¹

INTRODUCERE

În româna literară veche a existat un tipar foarte productiv de compunere a cuvintelor, prin care s-au format lexeme având în poziție inițială prepoziția *fără* (*de*), urmată de un substantiv sau, mai rar, de un verb. Asemenea lexeme denumeau mai ales noțiuni abstracte. Apariția lor nu s-a produs independent în limba română, ci constituie rezultatul unui calc lexical de structură morfematică (Hristea 1997: 14; Stanciu Istrate 2006: 66–84). Modelul acestui calc îl reprezintă cuvinte slavone cu formă internă, având în poziție inițială prepoziția *без*, întâlnite de traducătorii români în textele religioase, cărora s-au străduit să le dea haină românească (DHLR II: 367–371; Mirska 1959: 165–166; Ciobanu 1970: 115–118; Hasan: 183, 211). Foarte frecvente în secolul al XVI-lea, calcurile de acest fel au continuat să apară și în secolul al XVII-lea, fiind în regres în secolele următoare.

Lucrarea de față are în vedere cercetarea câtorva lexeme de acest tip, pe care le vom urmări de la primele atestări până în epoca modernă. Pentru a identifica modelele slavone calchiate de traducătorii români, vom include în corpusul analizat, în primul rând, scrieri bilingve. Dintre acestea, am ales versiunile slavo-române din secolele al XVI-lea și al XVII-lea ale *Psaltirii*, în care textul românesc apare intercalat cu cel slavon (*Psaltirea* slavo-română a lui Coresi, 1577; *Psaltirea* „Ciobanu”, 1573–1585²; *Psaltirea Voronețeană*, 1551–1558³; *Psaltirea de-năles* a lui Dosoftei, 1680), precum și un manuscris bilingv ce conține, în paralel, redacțiile română și slavonă ale romanului *Varlaam și Ioasaf* (Stanciu Istrate 2013: 82–325), tradus de Udriște Năsturel în 1648 (ms. rom. BAR 588)⁴. Chiar dacă versiunile slavone din aceste texte nu reprezintă sursa directă după care textul românesc a fost tradus, ele sunt foarte apropiate de aceasta și constituie un reper foarte util în cercetare⁵. Același lexem va fi urmărit și în versiunile unilingve din secolele al XVI-lea ale *Psaltirii* (*Psaltirea Hurmuzaki*, 1500–1510⁶; *Psaltirea românească* a lui Coresi, 1570;

¹ Cercetarea de față a făcut obiectul unei comunicări științifice, susținute la *Al XXXI-lea Congres de Lingvistică și Filologie Romanică*, Lecce, 30 iunie – 5 iulie 2025. Într-o formă abreviată, varianta în limba franceză urmează să apară în volumul dedicat lucrărilor congresului.

² Pentru datare, vezi Mareș 1972: 298.

³ Pentru datare, vezi Mareș 1984: 198.

⁴ Pentru datare, vezi Stanciu Istrate 2013: 50–51.

⁵ Cu privire la originalul străin aflat la baza primei traduceri în limba română a *Psaltirii*, vezi Mareș 1982: 200–204. Pentru originalul folosit de Udriște Năsturel în traducerea romanului *Varlaam și Ioasaf*, vezi Mazilu 1981: 144; Turdeanu 1985: 335.

⁶ Pentru datare, vezi Mareș, 2000: 682–683.

Psaltirea Scheiană, 1573–1578⁷), în *Biblia* de la București (1688) și în versiunea actuală a *Bibliei* (1995).

Totodată, cuvintele românești compuse cu prepoziția *fără (de)* vor fi comparate și cu corespondentele lor din *Vulgata* latină. În felul acesta, se va putea determina, pe de o parte, originea și gradul de vitalitate a acestor compuse și, pe de altă parte, se va vedea în ce măsură inovațiile traducătorilor români sunt similare cu cele întâlnite în limba-mamă.

Cele mai multe cuvinte care conțin prepoziția *fără (de)* sunt substantive, dar există și unele adjective și chiar verbe sau adverbe care conțin această prepoziție. Așa cum vom vedea din exemplele analizate, uneori același cuvânt apare și ca substantiv, și cu valoare de adjectiv, fie ca urmare a respectării originalului slavon, unde s-a trecut dintr-o clasă gramaticală în alta, fie ca opțiune a traducătorilor români de a transpune identic cuvinte slavone cu valori morfologice diferite.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a termenilor, sunt necesare câteva precizări privind scrierea lor, întrucât edițiile de text nu îi tratează întotdeauna unitar. Identitatea structurală și semantică dintre lexemele slavone și echivalentele lor românești ne determină să interpretăm formațiile cu *fără de* drept cuvinte compuse, asemenea celor pe care le calchiază, și, în consecință, să le scriem cu cratimă. Această opțiune se menține chiar dacă, în unele ediții de text, ele sunt analizate ca grupuri prepoziționale, sau dacă, în româna contemporană, s-a pierdut legătura cu modelul care a stat la baza formării lor⁸.

1. Fără-de-lege

Fără-de-lege, cu variantele *fără-de-leage*, *fără-lege* și *fără-leage*, este compusul cu cele mai multe ocurențe în româna literară din secolul al XVI-lea. În textele analizate, au fost înregistrate trei cuvinte diferite *fără-de-lege*. Două dintre ele sunt substantive, iar unul este adjectiv. Fiecăruia dintre aceste lexeme îi corespunde, în versiunile slavone ale *Psaltirii*, un alt cuvânt.

1.1. *Fără-de-lege*₁ – substantiv abstract

Primul substantiv *fără-de-lege* are sensul „nelegiuire, nedreptate, sacrilegiu” și a fost înregistrat prima oară în *Psaltirea Hurmuzaki*:

- (1) *Nu pomeni fǎ<rá>-de-legile noastre întâile* (PH, Ps. 78:8; cf. PV, PC, CP, CP₁, CP₂, PS, BB 1688, B 1995); cf. *fără-legi* (DP).

⁷ Pentru date, Mareș 1984: 197; cf. Blücher 1975: 425.

⁸ De pildă, DOOM₃ face distincție între substantivul *fărădelege* și locuțiunea adjectivală *fără de lege* (oameni ~). În fapt, așa cum vom vedea mai jos, în ambele situații avem a face cu calcuri lingvistice, chiar dacă modelul lor este diferit.

În *Psaltirile* slavo-române din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, lui *fără-(de-)lege* îi corespunde în slavonă **БЕЗАКОНІИ**, forma de genitiv singular a lui **БЕЗАКОННИК**, care, descompus în elementele lui componente – **БЕЗ**, tradus prin *fără (de)*, și **ЗАКОННИК** tradus prin *lege* –, a stat la baza formării noului lexem românesc. În *Lexicon Palaeslovenico-graeco-latinum*, Fr. Miklosich echivalează slavonul **БЕЗАКОННИК** prin gr. ἀνομία și lat. *iniquitas*.

Varianta cu prepoziția compusă *fără de* apare în același verset și în celelalte versiuni din secolul al XVI-lea ale *Psaltirii*, precum și în versiunile ulterioare, inclusiv în cea actuală, în vreme ce în *Psaltirea* lui Dosoftei se înregistrează forma *fără-legi*, cu prepoziție simplă (*nu pomeni a noastre fără-legi ceale dintâi*). Varianta *fără-lege* apare, la rândul ei, încă din sec. al XVI-lea, fiind întâlnită în *Psaltirile* diaconului Coresi, în versiunea revizuită a lui Șerban Coresi, precum și în *Psaltirea Scheiană*:

- (2) *demâneța sta-voiu înaintea ta și vă[z] că Dumnezeu ce nu va fără-leage tu ești* (CP, CP₁, CP₂, Ps. 5:3–4; cf. PS, Ps. 5:4–5); cf. *fără-de-le(a)ge* (PH, DP, BB 1688, B 1995).

Așadar, cele două variante apar în variație liberă, depinzând doar de preferințele traducătorilor (revizorilor). În ceea ce privește *Biblia* modernă, aceasta înregistrează numai varianta *fără-de-lege*, ceea ce demonstrează rezistența în timp a acestei forme, întâlnită, în prezent, și în alte texte decât cele religioase. În același timp, în unele versete, lui *fără-(de-)lege* din vechile versiuni, îi corespunde, în versiunea contemporană a *Psaltirii*, lexemul *nelegiuire* (B 1995, Ps. 7:14, Ps. 58:4, Ps. 128:3), preferat, probabil, de traducători, din rațiuni stilistice.

Remarcăm că în *Vulgata*, lui *fără-de-lege* îi corespunde, în contextele citate, un cuvânt cu formă internă, derivat cu prefixul *in-*, respectiv *iniquitas*:

- (1') *ne recorderis iniquitatum nostrarum veterum* (*Vulgata*, Ps. 78:8);
(2') *mane adstabo tibi et videbo quoniam non deus volens iniquitatem tu es* (*Vulgata*, Ps. 5:5).

1.2. *Fără-(de-)lege*₂ – nume de agent

În unele versiuni ale *Psaltirii*, cu excepția *Psaltirii Hurmuzaki*, a fost înregistrat un alt substantiv *fără-(de-)lege*, cu sensul „persoană care comite nelegiuii, nelegiuit”:

- (1) *Cumplu-se păcătoșii de pământ și fără-legii ca nefiind lor* (CP, CP₁, PC, Ps. 103:36; cf. PS, Ps. 103:36); cf. *Cumpli-se-vor greșnicii* <...>, *ca se nu fie ei* (PH); *Cumplu-să păcătoșii de pământ și fără-de-legiuitorii ca să nu mai fie lor* (CP₂); *Concinească-să păcătoșii de pre pământ și cei fără-de-leage cât să nu hie de dâns* (DP); *Sfârșască-se păcătoșii de*

la pământ și cei **fără-de-leage**, cât să nu fie ei (BB 1688); *Piară păcătoșii de pe pământ și cei fără de lege, ca să nu mai fie* (B 1995);

- (2) **Fără-de-legii** pier depreună (CP, CP₁, Ps. 36:38); cf. **A-legeei-pășitori** potribi-se-vor depreună (PH); **fără-legiuiitorii** pieru depreură (PS); **cei fără-de-leage** peri-vor (CP₂); *Iară călcătorii-legii* mătura-s-or cu totul (DP); *Iară cei fără-de-leage* vor peri de tot (BB 1688); *Iar cei fără de lege* vor pieri deodată (B 1995).

În versiunile bilingve ale *Psaltirii*, acestui nou substantiv *fără-de-leage* îi corespunde în slavonă lexemul **вє³законици**, pluralul lui **вєзаконѣникъ**, echivalat de Miklosich prin gr. *ἄνομος* și prin lat. *iniquus*. Așadar, avem a face cu un nou calc lingvistic după un alt lexem slavon decât precedentul. Calcul este aproximativ (Martinet 1961: 173–176; Stanciu Istrate 2006: 81–83), pentru că traducătorul a ignorat forma internă a lui **законикъ** (= lat. *iuris consultus*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v.) din structura compusului slavon, derivat de la **законѣ** cu sufixul **-ѣникъ**, acesta fiind tradus tot prin *lege*, asemenea lui **законикъ**, de mai sus, în loc de *legiuiitor*. De remarcat calcul perfect *fără-(de-)legiuiitor*, prezent, în contextul (1), în *Psaltirea* slavo-română a lui Șerban Coresi (CP₂) și în *Psaltirea* Scheiană (PS) în citatul (2).

Cele două contexte scot la iveală posibilitatea consultării unor izvoare diferite în traducerea versiunilor *Psaltirii*. Dacă în primul exemplu există o alternanță între *fără-legii* (CP, CP₁, PS), *fără-de-legiuiitorii* (CP₂), *cei fără-de-le(a)ge* (DP, BB 1688) și *greășnicii* (PH) în echivalarea sl. **вє³законици**, survenită, probabil, în procesul copierii sau al tipăririi (Mareș, Filiația: 258–259), în al doilea verset citat situația este mai complicată. Remarcăm că lui **вє³законици** din versiunile slavone îi corespund în română: *fără-de-legii* (CP, CP₁), *cei fără-de-leage* (CP₂, BB 1688, B 1995), *fără-legiuiitorii* (PS), *a-legeei-pășitori* (PH) și *călcătorii legii* (DP). Totodată, *a-legeei-pășitori* și *călcătorii legii* constituie sinonime aproximative de exprimare a noțiunii analizate. Este foarte probabil ca originalul aflat la baza *Psaltirii* Hurmuzaki să fi conținut, în locul lui **вє³законици**, lexemul sinonim slavon **законопрѣстѣпникъ** „violator legis” (DHLR II: 365), alcătuit din **законѣ** „lege” + **прѣстѣпникъ** „care încalcă, care nu respectă”. *Pășitor* din structura compusului *a-legeei-pășitori* este sinonim cu *călcător* din sintagma *călcătorii legii*, prezentă la Dosoftei. Sintagma constituie o traducere aproximativă a sl. **вє³законици**, considerată, probabil, de mitropolit, mai aptă de a exprima sensul transmis de compusul slavon.

Observăm, totodată, că în versiunile coresiene apare pluralul *fără-(de-)legii*. În schimb, în versiunea lui Șerban Coresi, în *Biblia* de la București, precum și în versiunea actuală a *Bibliei*, marcarea pluralului se face prin articolul demonstrativ *cei*. Aceeași diferență între versiuni, în marcarea pluralului, apare și în alte locuri: *capetele fără-legilor* (CP, CP₁, CP₂, Avacum 4:13, f. 298^r; cf. PC, Avacum 4:12, 188^v); cf. *capetele celor fără-leage* (DP, Avacum 4, 198^r); *capetele celor fără-de-leage* (BB 1688, Avacum 3:12). Aceste oscilații dovedesc insuficienta adaptare a lexemului la sistemul gramatical românesc.

Cât privește redacția latină, formei de plural *fără-de-legii* din contextele citate îi corespund două sinonime derivate cu *in-*, respectiv *iniqui* și *iniusti*:

- (1') *deficient peccatores a terra et iniqui ita ut non sint* (Vulgata, Ps. 103:35);
 (2') *iniusti autem disperibunt* (Vulgata, Ps. 36:38).

1.3. *Fără-(de-)leage*₃ – adjectiv

Fără-(de-)leage este atestat în unele versiuni ale *Psaltirii* și cu valoare de adjectiv, cu sensul „nelegiuit, care încalcă normele religioase”:

- (1) *Și pridădit-ai noi în mărurile vrăjmașilor fără-leage* (PV, Daniil, Cântarea 7:6, f. 67^v); *Și pridădit-ai noi în mâinile dracilor fără-legi* (CP₁, PS, Daniil, Cântarea 7:8, f. 304^r); cf. *și dedeș pre noi în mânule a pizmaș fără-de-leage* (DP, Cântarea a șaptea, f. 201^v); *Și ne-ai dat pre noi în mâna vrăjmașilor celor fără-de-leage* (BB 1688, Cântarea a trei sfinți coconi, 6); *Tu ne-ai dat în mâinile vrăjmașilor noștri, oameni fără lege* (B 1995, Cântarea celor trei tineri, 1:8).

Potrivit versiunilor slavone, adjectivul românesc echivalează adjectivul slavon **БЕЗАКОННИКЪ** (= gr. *ἄνομος, παράνομος*, lat. *impius*, ap. Miklosich 1862–1865, s.v.), compus din prepoziția **БЕЗ** + substantivul **ЗАКОНЪ** + sufixul **-НИКЪ**. Și de această dată calcul este aproximativ, întrucât forma internă a compusului românesc nu este identică cu aceea a compusului slavon.

Cu valoare de adjectiv, *fără-de-leage* a fost atestat și în alte texte ale epocii vechi, în care forma de plural este identică cu cea de singular: *dzi de dzi sufletul dreptului cu fără-de-leage lucrurile munciia* (CV, II Petru 2:8–10). Un secol mai târziu, aceeași formă este păstrată în *Biblia* de la București (*den zi în zi suflet drept munciia cu ceale fără-de-leage lucruri* – BB 1688, II Petru 2:8), în vreme ce, în *Biblia* contemporană, aceasta a fost înlocuită cu adjectivul *nelegiuite*: *zi de zi, chinuia sufletul său cel drept, din pricina faptelor lor nelegiuite* (B 1995, II Petru 2:8).

O substituție asemănătoare a fost operată și în următorul citat, în care lui *fără-de-leage* din *Biblia* de la București, îi ia locul, în *Biblia* actuală, *necredincios*:

- (2) *Ieșit-au oameni fără-de-leage dentru voi* (BB 1688, Deuteronomul 13:13); cf. *Că s-au ivit în ea oameni necredincioși dintre ai tăi* (B 1995, Deuteronomul 13:13).

Așadar, româna literară veche înregistra trei forme *fără-(de-)leage*, toate fiind rezultatul unor calcuri lingvistice de structură morfematică după slavonă. Dintre acestea, doar substantivul cu sensul „nelegiuire”, calchiat după sl. **БЕЗАКОННИКЪ**, a avut

o poziție mai solidă, rezistând în vocabular până în româna contemporană. Celelalte două lexeme, calchiate după sl. *БЕЗАКОННИКЪ* și, respectiv, după sl. *БЕЗАКОННЪ*, prezentau oscilații în marcarea pluralului, indiciu al unei gramaticalizări rămase într-un stadiu incipient.

2. Fără-(de-)legiuitoriu

Potrivit atestărilor, *fără-(de-)legiuitoriu* „persoană care comite nelegiuri, nelegiuit” apare doar în unele dintre textele din secolul al XVI-lea, poziția lui nereușind să se consolideze în vocabularul românesc. Din punct de vedere structural, în exemplele (1)–(3) de mai jos, lexemul reproduce perfect structura cuvântului slavon *БЕЗЗАКОННИЦИ*, întâlnit în versiunile slavo-române ale *Psaltirii* (CP, CP₂, PC, DP, Ps. 36:28, Ps. 103:36), pe baza căruia a fost creat și care a fost calchiat uneori în forma *fără-(de-)leage₂*:

- (1) *fără-legiuitorii mână-se și sămânța necuraților potreabeaște-se* (CP, CP₁, CP₂, PS, Ps. 36:28; cf. *fără-de-legiții* (PH); *cei fără-leage* (DP); *cei fără-de-leage* (BB 1688); *cei fără de lege* (B 1995);
- (2) *Fără-legiuitorii pier depreună* (PS, Ps. 36:38); cf. *fără-de-legii* (CP, CP₁); *cei fără-de-leage* (CP₂, BB 1688); *călcătorii legii* (DP, Ps. 36:40); *cei fără de lege* (B 1995);
- (3) *Cumplu-se păcătoșii de pământ și fără-de-legiuitorii ca nefiind lor* (CP₂, Ps. 103:36; cf. PS, Ps. 103:36); cf. *greășnicii* (PH); *fără-legii* (CP, CP₁, PC); *cei fără-de-le(a)ge* (DP, BB 1688); *cei fără de lege* (B 1995).
- (4) *Se sfiiască-se cei fără-de-legitorii în deșertu* (PH, Ps. 24:4); *Să se rușineaze fără-legiuitorii în deșert* (CP₂); *Să se rușineaze ce fac fără-leage* în deșert (CP, CP₁); *Se rușinează-se cei ce facu fără-leagea* în deșertu (PS); *Stidească-se ceia ce fac fără-leagea* în zadar (DP); *Rușinează-se cei ce nelegiuiescu* în zadar (BB 1688); *să se rușineze toți cei ce fac fără-de-legi* în deșert (B 1995); cf. *confundantur omnes; iniqua agentes supervacue* (Vulgata, Ps. 24:4).

Chiar dacă sl. *БЕЗЗАКОННИЦИ* apare în versiunea slavonă în *Psaltirea de-nțăles*, Dosoftei preferă să echivaleze acest termen fie prin sintagma *călcătorii legii* (2), fie prin calcul aproximativ *cei fără-de-leage* (3).

Varianța *fără-de-legitorii* (4) a fost atestată numai în *Psaltirea Hurmuzaki*, într-un context în care, în versiunile slavo-române, îi corespunde participiul prezent activ slavon *БЕЗЗАКОНЖИИ*, echivalat în redacțiile românești fie prin lexemul *fără-legiuitori* (CP₂), fie prin sintagmele *ce fac fără-leage* (CP, CP₁), *ceia ce fac fără-leagea* (DP). Acestor variante le ia locul, în versiunea contemporană,

sintagma *cei ce nelegiuiesc*, în care compusele cu *fără (de)* sunt înlocuite de un derivat cu prefixul *ne-*.

3. Fără-de-legit

Din atestările de care dispunem, *fără-de-legit*, cu pluralul *fără-de-legiții*, este prezent doar în *Psaltirea Hurmuzaki*, în două contexte:

- (1) *fără-de-legiții* scoate-se-vor și sămă<n>ța necuraților piiarde-se-va (PH, Ps. 36:28); cf. *fără-legiitorii* (CP, CP₁, CP₂, PS); *cei fără-(de-)le(a)ge* (DP, BB 1688, B 1995); cf. sl. *беззаконници* (CP₁, CP₂, DP);
- (2) *Învăța-voiu fără-de-legiții ca<l>iei tale* (PH, Ps. 50:15); cf. *Învăț fără-legile căilor tale* (CP; CP₁, PS); *Învăță bezaconicii căilor sale* (CP₂); *Învăța-voi pre cei fără-leage căile tale* (DP); cf. sl. *беззаконныя* (CP₁, CP₂, DP).

Se observă că în (1), lui *fără-de-legiții* îi corespund, în celelalte versiuni ale *Psaltirii*, substantive care denumesc un nume de agent, respectiv *fără-legiitorii*, *cei fără-(de-)le(a)ge*, în vreme ce în (2), în același context, pe lângă numele de agent *cei fără-leage* și *bezaconicii*, în unele texte apare substantivul care denumește fapta în sine: *Învăț fără-legile căilor tale*.

Lexemul analizat confirmă că versiunile slavone din textele bilingve nu sunt originalele aflate la baza traducerii românești (Mareș, *Originalele*: 201–202). În același timp, și prin acest exemplu, *Psaltirea Hurmuzaki* se diferențiază de celelalte versiuni ale *Psaltirii*, confirmând afirmația lui Al. Mareș, potrivit căruia „versiunea ei este o prelucrare masivă și destul de liberă a vechii traduceri, efectuată cu ajutorul unei versiuni slavone care nu se identifică în toate privințele cu originalul slavon aflat la baza primei «întorsuri»». Prin rezultatele la care a dus aceasta prelucrare, *Psaltirea Hurmuzaki* poate constitui, în ultima analiză, o nouă traducere a psalmilor canonici” (Mareș, *Filiația*: 259).

4. Fără-(de-)mente

Ca și lexemul *fără-de-lege*, *fără-(de-)mente* a fost folosit de traducătorii români pentru a exprima trei noțiuni din aceeași sferă semantică, însă diferite. Astfel, *fără-de-mente* a denumit, pe de o parte, un substantiv abstract, cu sensul „prostie, nebunie, nepricepere”, și, pe de altă parte, un adjectiv calificativ, cu sensul „nebun, nepriceput, neînțelept”. A treia formă *fără-de-mente* a apărut prin schimbarea clasei gramaticale a adjectivului, care a fost atestat în unele contexte cu valoare de substantiv. Le vom analiza pe rând.

4.1. *Fără-(de-)mente₁ – substantiv abstract*

Substantivul *fără-de-mente* cu sensul „prostie, nebunie, nepricepere”, apare prima oară în *Psaltirea Hurmuzaki*:

- (1) *Dzeu, știuși fără-de-mentea mea* (PH, Ps. 68:6); cf. *fără-mentea* (CP, CP₁, CP₂, PC, Ps. 68:7; PS, Ps. 68:6);

În versiunile slavo-române, îi corespunde sl. *безоуміе*, echivalat de Miklosich 1862–1865 prin gr. *ἄνοια* și lat. *dementia*. În structura lexemului slavon pot fi recunoscute prepoziția *без* și substantivul *оуміе* „minte”. În versiunile coresiene, în *Psaltirea „Ciobanu”* și în *Psaltirea Scheiană*, se înregistrează varianta *fără-mente*. Însă, în *Psaltirea de-năles*, în același loc, apare *neînțelepția* (*Dumnădzăule, tu știi neînțelepția mea* – DP, Ps. 68:7), care calchiază același compus slavon *безоуміе*, prezent în redacția slavonă a acestei versiuni. În *Biblia* de la București, în același verset, întâlnim lexemul *necunoștința*, iar în *Biblia* modernă, *nepriceperea*.

O deosebire între versiuni se constată și în următorul verset, în care varianta *fără-mente*, prezentă în versiunile din sec. al XVI-lea, este înlocuită, în secolele următoare, de *nebunie*:

- (2) *Împuțiră-se și putrediră ranele mele de fața fără-mentea mea* (CP, CP₁, Ps. 37:5; cf. în sl. *безоуміа моего*); cf. *de fața fără-menteai mele* (CP₂, Ps. 37:5; cf. în sl. *безоуміа моего*); *de fața fără-menției mele* (PS, Ps. 37:5); *de fața nebunii mele* (DP, Ps. 37:5; cf. în sl. *безоуміа моего*); *de cătră fața nebuniei mele* (BB 1688, Ps. 37:5); *de la fața nebuniei mele* (B 1995, Ps. 37:5).

De remarcat că în (2), în versiunea lui Șerban Coresi și în *Psaltirea Scheiană*, lexemul prezintă variante de genitiv (*fără-menteai*, *fără-menției*), impuse de prepoziția compusă *de fața*, în vreme ce, în versiunile coresiene, aceeași prepoziție introduce o formă de acuzativ (*de fața fără-mentea mea*), ceea ce demonstrează insuficiența lui gramaticalizare (Nedelcu 2019: 395).

Printr-o eroare de traducere, în citatul de mai jos, lui *fără-minte* i-a fost atașat prefixul *ne-*, ca urmare a confundării acestuia cu adverbul de negație omonim, ducând la apariția lexemului *ne-fără-minte*. Forma derivată a fost înregistrată în *Psaltirile* coresiene și în *Psaltirea Scheiană*:

- (3) *Dumnezeul meu, chiem în zi nu auzi, și noaptea în nefărăminte mie*; cf. în sl.: (...) *не въ безоуміи мнѣ* (CP, CP₁, PS, Ps. 21:2); cf. *Dzăul meu, chemu dzua și nu ascultă, și nuaptea, și nu e neînțelepciune mie* (PH, Ps. 21:3); *Dumnezeul meu chiem în zi nu auzi, și noaptea nu în fărăminte mie*; cf. în sl. ... *не въ безоуміа мнѣ* (CP₂, Ps. 21:2);

Dumnădzăul mieu, voi striga dzua și nu vei audzi; și noaptea și nu în nebulie mie; cf. în sl.: (...) и не въ безоумикъ мнѣ (DP, 21:2); Dumnăzăul mieu, striga-voiu ziua, și nu vei asculta, și noaptea, și nu la necunoștința mea (BB 1688, 21:2); Dumnezeuul meu, striga-voi ziua și nu vei auzi, și noaptea și nu te vei gândi la mine (B 1995, Ps. 21:2).

În versiunile în care nu se produce această confuzie, sl. *безоумикъ* este echivalat prin derivate cu prefixul *ne-*, unele dintre acestea fiind calcuri aproximative: *neînțelepciure* (PH), *necunoștința* (BB, 1688); cf. *fărămintă* (CP₂), *nebulie* (DP).

În ceea ce privește *Vulgata*, în cele trei contexte citate, termenilor românești evidențiați le corespunde lat. *insipientiae*, așadar, din nou un derivat cu prefixul negativ *in-*:

- (1') *Deus tu scis insipientiam meam* (Vulgate, Ps. 68:6);
- (2') *putruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie insipientiae meae* (Vulgate, 37:6);
- (3') *Deus meus clamabo per diem et non exaudies et nocte et non ad insipientiam mihi* (Vulgate, Ps. 21:3).

4.2. *Fără-(de-)mente*₂ – *adjectiv*

A doua formă *fără-(de-)mente*, având sensul „nebul, nepriceput, neînțelept”, echivalează, în versiunile slavo-române, adjectivul slavon *безоумень*, alcătuit din prepoziția *без* și adjectivul *оумень*. În *Lexiconul* lui Miklosich, adjectivului slavon *безоумень* îi corespund gr. *ἄνοος*, *ἄφρων* și lat. *demens*. Avem a face, din nou, cu un calc aproximativ, întrucât compusul românesc nu reproduce și sufixul *-инъ* din structura lexemului slavon.

- (1) *Oamenii fără-de-mente* înterritară numele tău (PH, Ps. 73:18); cf. *oamenii fără-minte* întărâtară numele tău (CP, CP₁, CP₂, PC, PS); *popor fără-minte* au îngânat numele tău (DP); *norod fără-minte* defăimă numele tău (BB 1688); *poporul cel fără de minte* a hulit numele Tău (B 1995, Ps. 73:19); cf. în sl. *людіе безоумни*.
- (2) *Bărbatul fără-de-mente* nu cunoaște și nepriceput nu înțelege acestea (PH, Ps. 91:7); cf. *Bărbat fără-mente* nu cunoaște și neînțeleptul nu înțelege acestea (CP, CP₁, CP₂, PC; cf. în versiunile slavone: *мужъ безоумень не познаеть и неразоумивъ разоумѣеть сихъ*); *Bărbat fără-minte* nu cunoaște și neînțeleptul nu înțelege aceasta (PS; cf. PV); *Bărbat fără-crieri* n-a cunoaște și cel *fără-minte* nu le va priceape acestea (DP, 91:6; cf. în sl. *мужъ безоумень не познаеть и неразоумивъ не разоумѣет сихъ*); *Om fără-minte* nu va cunoaște, și cel nepriceput nu

va priceape acestea (BB, Ps. 91:6); *Bărbatul nepriceput nu va cunoaște și cel neînțelegător nu va înțelege acestea* (B 1995: 6).

În contextul (1), *fără-de-mente*, cu prima atestare în *Psaltirea Hurmuzaki*, este păstrat în celelalte versiuni, cu precizarea că, în majoritatea acestora, apare varianta *fără-minte* (CP, CP₁, CP₂, PC, PS, DP, BB 1688).

În contextul (2), lui *fără-(de-)mente*, cu variantele *fără-mente* (CP, CP₁, CP₂, PC), *fără-minte* (PS, PV, BB 1688), îi corespunde, în versiunea lui Dosoftei, *fără-crieri* (cf. *безуміи* în varianta slavonă), iar în *Biblia* contemporană, în același loc, întâlnim lexemul *nepriceput*. Cât privește sinonimul sl. *неразѹмивъ* din acest citat, acesta este reprodus de Dosoftei prin *fără-minte*, în vreme ce în celelalte versiuni consemnăm lexemele *nepreceput* (PH), *neînțelept* (CP, CP₁, PS, CP₂), *nepriceput* (BB, 1688), *neînțelegător* (B 1995).

Am inclus aici doar două contexte în care *fără-(de-)mente* apare ca adjectiv. Cu siguranță, el trebuie să fi fost folosit frecvent în româna literară veche, dacă ținem cont de faptul că, în versiunea contemporană a psalmilor, sintagma *fără de minte* are multe ocurențe, fără a fi simțită însă ca alcătuind un compus, ci mai degrabă ca un grup prepozițional. Cât privește *Vulgata*, aici, în ambele contexte, lui *fără-minte*, cu variantele sale, îi corespunde *insipiens*, în vreme ce derivatelor românești cu prefixul *ne-* din al doilea context le corespunde un cuvânt fără formă internă, respectiv *stultus*:

(1') *populus insipiens incitavit nomen tuum* (*Vulgata*, Ps. 73:19);

(2') *vir insipiens non cognoscet et stultus non intellet haeci* (*Vulgata*, Ps. 91:6).

4.3. *Fără-(de-)mente*₃ – nume de agent

În unele versiuni ale *Psaltirii*, *fără-de-mente*, cu variantele *fără-mente*, *fără-minte*, a trecut, prin conversiune, în clasa substantivelor, având sensul „om nebun, nepriceput, neînțelept”. Schimbarea clasei lexico-gramaticale s-a făcut, de asemenea, prin imitarea modelului slavon, căci, în versiunile slavo-române, adjectivul sl. *безѹмевъ*, echivalat de lexemul românesc, este el însuși substantiv:

(1) Zise *fără-minte* întru inema sa: „Nu e Dumnezeu” (CP, CP₁, Ps. 13:1; cf. *fără-mente*, PS); cf. în sl. *Рече безѹмевъ въ срѣци своемъ: нѣсть ѿа*.

În *Psaltirea Hurmuzaki*, în același verset, este atestată forma cu prepoziția compusă *fără de*: Dzise *cel fără-de-mente* într-înri<ma> sa: „Nu iaste Dumnedzău” (PH, Ps. 13:1). În schimb, în alte două versiuni slavo-române, respectiv cea a lui Șerban Coresi și cea a lui Dosoftei, același compus slavon este tradus prin *nebun*

(Zise **nebunu** întru inema sa ..., CP₂; Dzise **nebunul** întru inema sa ..., DP), soluție păstrată și în *Biblia* modernă (Zis-a **cel nebun** în inima sa ...).

Remarcăm că în *Vulgata*, în același verset, lexemului analizat îi corespunde *insipiens*: *dixit insipiens in corde suo non est Deus* (Ps. 13:1).

5. Fără-(de-)legi, fără-(de-)legiui

În ceea ce privește verbul, există foarte puține compuse în a căror componență intră prepoziția *fără*. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, versiunile *Psaltirii* prezintă mai multe variante de calchiere a sl. *беззаконвати* (= gr. *ἀνομιεύ*, lat. *inique agere*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v.), rezultate, pe de o parte, din alternanța dintre compunerea cu *fără* și *fără de*, și, pe de altă parte, din alternanța dintre variantele verbale *legi* și *legiui*. Astfel, în PH apare varianta *fără-de-legiră*:

- (1) *Se se sfiască trușașii, că fără-dereptate fără-de-legiră pre menre* (PH, Ps. 118:78).

În versiunile diaconului Coresi și în *Psaltirea „Ciobanu”*, în același context consemnăm varianta *fără-legiră*, la Șerban Coresi *fără-de-legiuiră*⁹, iar la Dosoftei, compusul cu prepoziția simplă, respectiv *fără-legiuiră*.

Încă din secolul al XVII-lea, în *Biblia* de la București, acestor variante le ia locul, în exemplul citat, *nelegiui*, urmând ca în *Biblia* contemporană să fie și acesta înlocuit cu *nedreptăți*: *Rușineaze-se mândrii, căci fără-direptate au nelegiuit mie* (BB 1688, Ps. 118:78); *Să se rușineze cei mândri, că pe nedrept m-au nedreptățit* (B 1995, Ps. 118:78).

Cât privește *Vulgata*, aici, în contextul citat, verbului analizat îi corespunde o locuțiune:

- (1') *confundantur superbi quia iniuste iniquitatem fecerunt in me* (*Vulgata*, Ps. 118:78).

În paralel cu forma calchiată, a fost folosit și împrumutul *bezaconui*, atestat în următorul verset în versiunile coresiene și în *Psaltirea „Ciobanu”*:

- (2) *Ziș leage-călcătorilor să nu bezaconuiască* (CP, CP₁, PC, Ps. 74:4); cf. *nu bezaconireși* (CP₂); cf. în sl. *не беззаконите* (CP₁, CP₂, PC, DP).

În același context, în *Psaltirea Scheiană* apare *nu fără-legiuireși*, la Dosoftei *nu faceși strâmbătăț*, iar în *Biblia* de la București *nu faceși fără-de-leage*.

⁹ În PS, apare forma *fără-legile*, care este, probabil, o greșeală de copist (*Să se rușineaze trușașii că fără-legile spre mine*).

6. Calcuri cu *fără-(de-)* în secolul al XVII-lea. Studiu de caz: *Varlaam și Ioasaf*

Alături de aceste calcuri apărute în secolul al XVI-lea, a căror circulație este din ce în ce mai scăzută în veacurile următoare, în secolul al XVII-lea se înregistrează altele noi. La jumătatea acestui secol apare traducerea românească, după un original slavon, a romanului *Varlaam și Ioasaf*, făcută de Udriște Năsturel, ultimul reprezentant al slavonismului în țările române. În manuscrisul româno-slav 588 de la Biblioteca Academiei, care cuprinde, în paralel, redacțiile românească și slavonă ale romanului, am întâlnit foarte multe calcuri de acest tip, unele analizate mai sus, ori atestate încă din secolul al XVI-lea, altele noi:

fără-de-apă „loc secetos”, după sl. *БЕЗВОДНЪ* „aqua carens” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗВОДНЪ*: *se-au așezat ca în seata zăduhului în loc fără-de-apă* (VI, 202^v);

fără-de-cale „nepotrivit”, după sl. *БЕЗМѢСТНЪ* „absurdus” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗМѢСТНА*: *Că cu aceastea, cu toate, era nevoița a rumpe pre neamul omenesc de cătră slujba și fapta cea fără-de-cale și a-i aduce la tocmeala cea dentâiu* (49^v);

fără-de-grije „liniștit, netulburat”, după sl. *БЕЗПЕЧАЛНЪ* „doloris expers” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗПЕЧАЛНОЕ*: *veri avea de la dânșii parte de toată cinstea și de împărăție fără-de-grije și de toate bunătățile* (203^r);

fără-de-ispită „fără îndoială, fără a pune la încercare”; cf. în ms. *БЕЗИСПЫТАННА*: *întru dereptatea inemii, fără-de-ispită priimește cum că Tatăl și Fiul și Sfântul Duh, preste tot, unul sânt* (164^v);

fără-(de-)ispravă 1. „fără folos, zadarnic, inutil; (despre cuvinte) lipsit de conținut”, după sl. *БЕЗДѢЛНЪ* „inefficax”; cf. în ms. *БЕЗДѢЛАНА*: *ascuțitu-ți-ai mintea, împreună și limba, derept aceea arătaș aiavea aceaste cuvinte deșarte și fără-de-ispravă* (VI, 12^r); cf. în ms. *БЕЗДѢЛНЫХ*: *Și bogățiile acelora și hainele ceale scumpe și comorâle lor luându-le împăratul Ioasaf, dentr-aceale lucrure blăstamate și fără-ispravă, făcea-le lucrure bune și de folos* (260^v); 2. „nepotrivit, inoportun”, după sl. *БЕЗВРѢМЕННЪ* „intempestivus” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗВРЕМЕННОЕ*: *Iară grăind frăține-său împăratului și imputându-i de acea ticăloșie fără-ispravă, deade-i împăratul răspuns, care răspuns frate-său nu-l înțelegu* (38^v);

fără-începătură „care nu are început”, după sl. *БЕЗНАЧАЛНЪ* „principio carens” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗНАЧАЛНЫЙ*: *Acela dară zic eu să fie Dumnezeu, carele au tocmăit toate și le ține, acela iaste fără-începătură și pururea fiind* (VI, 215^r);

*fără-lege*₁ s. f. „nelegiuire”, după sl. *БЕЗАКОННИК* „iniquitas” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. *БЕЗАКОНІЕ*: *Și se spurcă cu toate fără-legile și scârnaviile mai rău decât toate limbile ce sânt pre pământ* (VI, 222^r);

*fără-(de-)leage*₂ s. m. „nelegiuit, păcătos”, după sl. БЕЗАКОННИК „impius” (ap. Miklosich 1862–1865, s.v.); cf. în ms. БЕЗАКОННИХЪ: *Și voi puiarde supărarea celor fără-de-leage și batjocora semeților pleca-o-voiu* (VI, 74^v);

*fără-(de-)leage*₃ adj. „nelegiuit”, după sl. БЕЗАКОННИК; cf. în ms. БЕЗАКОНАА... БЕЗАКОННИ: *sânt rreale și fără-de-leage lucrurile dumnezeilor lor și sânt amu fără-de-leage și dumnezeii lor și sânt vinovați morții toți aceia păgâni* (VI, 224^v);

fără-de-lucru „inutil, zadarnic”, după sl. БЕЗДѢЛНИК „inefficax” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕЗДѢЛЕН: *Că în ce chip o începătură prea fără-de-lucru și fără-de-folos ară fi, când ai vrea să te apuci cu mâinile de ceriu sau să usuci adâncul mării, așa să înțelegi a fi și acest lucru* (VI, 197^v);

fără-de-minte s. m. „nebun, nechibzuit”, după adj. sl. БЕЗОУМИН „demens” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕЗУМИИ: *Cei fără-de-minte întru oameni, cunoașteți!* (VI, 190^v);

fără-de-moarte „nemuritor”, după sl. БЕСМЕРТЕН „immortalis” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕСМЕРТЕНАГО: *vor sta înaintea judecării a Domnului celui fără-de-moarte* (VI, 208^v);

fără-de-nădejde adv. „deznădăjduit”, după sl. БЕЗНАДЕЖНО „sine spe” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕЗНАДЕЖНО: *pre tine fără-de-nădejde cu ruga și cu rugăciunea mea dându-te a te naște și ceștii lumii dulce a fi părtaș făcându-te* (VI, 194^v);

fără-de-omenie „inuman, crud”; cf. în ms. БЕЗЧЛОВѢЧНО: *fără-de-omenie și fără milă-i răteza* (VI, 191^v);

fără-de-pestea „imediat”; cf. în ms. БЕЗАКОСНѢНІА: *toate să le ascunzi în veacul cela ce nu se strică, comoară nefurată, bogăție nedeșertată, unde cade-ți-se a mearge fără-de-pestea, ca, deaca te veri duce, să nu fii lipsit, ce să fii plin de avuție* (VI, 126^v);

fără-de-sămânță „(cu privire la Isus Hristos) conceput fără sămânță bărbătească, din Duhul Sfânt”; cf. în ms. БЕЗСѢМЕНИ: *începându-se fără-de-sămânță întru pântecele Sfintei Feate și Născătoarei lu Dumnezeu* (VI, 165^v);

fără-de-stricare „(cu privire la Isus Hristos) născut fără vătămarea integrității trupesti a Maicii Domnului”; cf. în ms. БЕЗТЛА: *cu Duhul Sfânt și fără-de-stricare născut dentr-înșă și om desăvârșit fu* (VI, 165^v);

fără-de-trudă „fără osteneală, lipsit de efort”; cf. în ms. БЕЗТРУДА: *Și aceasta foarte adevărat iaste că fără-de-trudă și fără-de-grije viață vor viețui în veaci* (VI, 139^v);

fără-sfârșenie „nesfârșit”, după sl. БЕСКОНЕЧЕН „infinitus” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.); cf. în ms. БЕСКОНЕЧНОЕ: *De vom răbda cu dânsul, vom și împărăți împărăție de veac și fără-sfârșenie* (VI, 289^v).

În același manuscris, apar mai multe ocurențe ale lexemului *fără-de-opreală*, cu sensul „liber, nestingherit”, echivalând lexemele slavone sinonime: БЕЗВЪЗБРАНЕНІА (Dici acolo-ț va fi în voie a mearge în ce cale pohtești *fără-de-opreală*; VI, 258^v) și НЕВЪЗБРАННО (Și luând crucea la umăr, mearge-veri pre urma lui *fără-de-opreală*,

ca și cu dânsul să te slăvești și necăzătoarei vieți și neînșelătoarei, moștnean să te arăți; VI, 128^r). În structura celor două lexeme slavone recunoaștem, pe lângă prepoziția **вез** și prefixul negativ **не-**, ambele echivalate prin *fără de*, rădăcina verbului **възврѣнѣти** „impedire” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v.).

7. Dinamica tiparului de traducere

7.1. Oscilația între compunerea cu prepoziția *fără (de)* și derivarea cu prefixul *ne-*

În alte lexeme, aceeași prepoziție slavonă a fost echivalată prin prefixul *ne-*:

necuvântător „care nu vorbește” a fost format după sl. **вѣслоуѣсѣнѣ** (= gr. *ἄλογος*, lat. *rationis*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v. **вѣслоуѣсѣнѣ** < **вѣз** + **слоуѣсѣнѣ**): *aduseră pre necuvântătoarele vieți, ce se zice vite, a fi dumnezei* (VI, 222^r);

neînceput, din expresia *la neînceput* „din veșnicie, fără început”, este un calc după sl. **вѣ³началенѣ** „principio carens” < **вѣз** + **началенѣ**: *Isus Hristos, Domnul tuturor, carele împreună e Tatălui la neînceput și de o ființă cu dânsul* (VI, 9^r);

nepohtire „nepătimire, lipsă de poftă (eliberare de patimi)” traduce fidel sl. **вѣстрастїе** (= gr. *ἀπάθεια*, lat. *indolentia*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v.): *Și sufletulu-și schimbă den toată dragostea pohtelor și cu lumina nepohtirei se luminează* (VI, 3^r).

Remarcăm, în același timp, lexemul *fără-vindec* „iremediabil, fără leac”, căruia îi corespunde în versiunea slavonă **нѣисцѣлѣнѣ** „insanabilis” (ap. Miklosich 1862–1865, s. v. **нѣисцѣлѣнѣ**): *Că iată, zioa Domnului vine fără-vindec, plină de urgie și de mânie* (VI, 74^r). Năsturel alege, de această dată, să echivaleze prefixul slavon **нѣ-** prin prepoziția *fără*. La fel a procedat și în cazul lexemului sl. **нѣпоуѣзе** (= gr. *ἄνοφελῆς*, lat. *inutilis*, ap. Miklosich 1862–1865, s. v. **нѣпоуѣзе**), pe care îl redă în română prin *fără-de-folos* „inutil” (*Că în ce chip o începătură prea fără-de-lucru și fără-de-folos ară fi, când ai vrea să te apuci cu mâinile de ceriu sau să usuci adâncul mării, așa să înțelegi a fi și acest lucru*, VI, 197^v), sau al sl. **нѣнадежѣнѣ**, echivalat prin *fără-de-nădejde* (*nădeajdea celor fără-de-nădeajde*, VI, 238^v).

8.2. Rolul influenței grecești

O oscilație în calchiera cu ajutorul prepoziției *fără de* și al prefixului *ne-* se constată în existența variantelor *fără-ajutoriu* – *neajutorit*, *fără de număr* – *nenumărat*, *fără de răutate* – *nerău*, *fără-feciorie* – *nefacere de feciori* etc., prezente în aceleași contexte în două manuscrise din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Munteanu, 2008: 300–302). Cele două manuscrise, în care apar aceste lexeme (ms. rom. 4389, BAR București și ms. rom. 45, BAR Cluj), cuprind versiuni preliminare ale traducerii *Vechiului Testament*, tipărit în 1688 în cadrul *Bibliei*

de la București. Potrivit prefețelor manuscriselor, traducătorul a folosit ca text de bază versiunea grecească a *Septuagintei* (Frankfurt pe Main, 1587), iar ca versiuni de control, traducerea slavonă a *Bibliei* (Ostrog, 1581) și *Vulgata* latină, în edițiile apărute în epocă (Cândea 1979: 106–122).

Așadar, în stabilirea modelului care a determinat apariția lexemelor românești cu prepoziția *fără (de)*, trebuie avută în vedere atât influența termenilor grecești pe care îi echivalează, în a căror structură apare în poziție inițială prefixul *ἀ(ν)*, cât și a celor din versiunea slavonă și din cea latină a *Bibliei*, alcătuite cu prepoziția *без* și, respectiv, prefixul *in-*.

BB 1688, ms. 4389, ms. 45	Septuaginta	Ostrog	Vulgata
<i>fără-ajutoriu</i> (ms. 4389)	<i>ἀβοήθητος</i>	БЕЗПОМОЩИНЪ	<i>inauxiliatus</i>
<i>neajutorit</i> (ms. 45, BB 1688)			
<i>fără de număr</i> (ms. 4389)	<i>ἀναρίθμητος</i>	БЕЗЧИСЛЕННЪ	<i>innumerabilis</i>
<i>nenumărat</i> (ms. 45, BB 1688)			
<i>fără de răutate</i> (ms. 4389)	<i>ἄκακος</i>	НЕЗЛОБИВЪ	<i>sine malitia</i>
<i>nerău</i> (ms. 45, BB 1688)			
<i>fără-feciorie</i> (ms. 45)	<i>ἄτεκνία</i>	БЕЗЧАДСТВО	<i>casta</i>
<i>a nu avea feciori</i> (ms. 4389)			<i>generatio</i>
<i>nefacere de feciori</i> (BB 1688)			

CONCLUZII

Cercetarea comparativă a redacțiilor slavone și românești din versiunile bilingve ale *Psaltirii* relevă faptul că prepozițiile *fără* și *fără de* din compusele românești echivalează, în cele mai multe cazuri, prepoziția slavonă *без*. La aceeași concluzie conduce și cercetarea altor texte traduse după slavonă. Cele două prepoziții sunt echivalente ca valoare semantică, așa încât lexemele în care acestea apar în alternanță sunt sinonime perfecte.

Exemplele analizate arată că aceste calcuri lexicale, create în mare parte în secolul al XVI-lea, se regăsesc și în traducerile din secolul următor. Deși la jum. sec. al XVII-lea Udriște Năsturel, ultimul reprezentant al slavonismului în cultura română, mai creează încă unele calcuri de structură cu prepoziția *fără (de)*, se observă o tendință clară de înlocuire treptată a acestora prin derivate cu prefixul *ne-*.

Alternanța între compusele cu prepoziție și cele cu prefix nu apare doar în calchierea slavonismelor cu *без*, ci și a lexemelor grecești care conțin prefixul *ἀ(ν)*. Acest prefix are valori distincte în greacă: negativă, echivalată în textele traduse prin prefixul *ne-*, și privativă, redată prin prepoziția *fără (de)*. Totuși, în româna veche nu s-a respectat cu consecvență această distincție, așa încât prepoziția putea apărea în locul prefixului și invers (Munteanu 2008: 306). Atât derivarea cu prefixul *ne-*, cât și compunerea cu ajutorul prepoziției *fără*, au fost foarte productive în româna literară veche. Însă formațiile cu prepoziția *fără de* aveau dezavantajul de a fi mai

greu de integrat în sistemul gramatical românesc. În schimb, derivatele cu prefixul *ne-* se integrau ușor în sintaxa limbii și, în plus, intrau într-o serie lexicală stabilă și frecventă (Munteanu 2008: 307).

Comparația cu versiunea latinească a *Psalmilor* a scos la iveală faptul că de cele mai multe ori, lexemelor românești cu *fără (de)* le corespund în latină derivate cu *in-*, ceea ce poate explica tendința internă a românei, de a prefera, în procesul rafinării traducerii, formele cu prefixul *ne-*.

Pentru a ilustra această evoluție, iată un tabel comparativ al lexemelor atestate în psalmi, în care am inclus și cuvintele echivalente latine derivate cu prefixul *in-*:

Calcuri cu <i>fără (de)</i>	Derivate cu <i>ne-</i> / lexeme echivalente	Derivate lat. cu <i>in-</i>
<i>fără-(de-)lege₁</i> (subst.)	<i>nelegiuire</i>	<i>iniquitatum</i>
<i>fără-(de-)lege₂</i> (subst.)	<i>greșnicii, a-legeei-pășitori,</i>	<i>iniusti, iniqui</i>
<i>fără-(de-)legiutoriu</i>	<i>călcătorii-legii</i>	
<i>fără-(de-)legit</i>		
<i>fără-(de-)lege₃</i> (adj.)	<i>nelegiuite, necredincioși</i>	<i>iniquis</i>
<i>fără-(de-)legi, fără-(de-)legiui</i>	<i>a bezaconui, a nelegiui, a face strâmbătăți, a nedreptăți</i>	<i>iniquitatem fecerunt</i>
<i>fără-de-mente₁</i> (subst.)	<i>neînțelepție, nepricepere, nebunie</i>	<i>insipientiae</i>
<i>fără-de-mente₂</i> (adj.)	<i>nepriceput</i>	<i>insipiens</i>
<i>fără-de-mente₃</i> (subst.)	<i>nebun</i>	<i>insipiens</i>

Din perspectivă actuală, toate calcurile care conțin prepoziția *fără de*, cu excepția lui *fără-de-lege*, folosit astăzi cu sensul „nelegiuire, ticăloșie, mișelie”, s-au arhaizat. Faptul că forme precum *cei fără de lege* sau *cei fără de minte* continuă să apară în ediția modernă a *Bibliei* nu reprezintă decât o dovadă a caracterului conservator al limbajului religios. În plus, scrierea lor *fără* cratimă în româna actuală este un indiciu al pierderii legăturii etimologice cu compusele slavone care le-au generat în primele traduceri românești.

Analiza acestor compuse a relevat că interferența, în diacronie, a românei cu cele trei limbi sacre – slavona, greaca și latina –, a făcut ca un tipar extrem de productiv la început să fie treptat abandonat, pe măsură ce româna și-a dezvoltat și rafinat propriile mijloace de exprimare.

BIBLIOGRAFIE

- Blücher, G., *Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor”, XX, 1967, nr. 7, p. 421–426.
- Cândea, Virgil, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în vol. Virgil Cândea, *Rățiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, 1979, p. 79–224.
- Ciobanu, Fulvia, *Substantivul în Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, București, 1970, p. 32–166.

- Densusianu, Ovide, *Histoire de la langue roumaine*, t. II, Paris, 1938.
- DOOM₃, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ediția a III-la revăzută și adăugită. Coordonatoare Ioana Vintilă-Rădulescu, București, 2021.
- Hasan, Finuța, *Adjectivul. Verbul*, în *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, București, 1970, p. 167–194; 209–214.
- Hristea, Theodor, *Tipuri de calc în limba română*, dans „Limbă și literatură”, 1997, nr. 3–4, p. 10–29.
- Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, 2007.
- Mareș, Al., *O nouă Psaltire slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea*, în Ion Gheție (ed.), *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, p. 259–268.
- Mareș, Al., *Originalele primelor traduceri românești ale Tetraevangelului și Psaltirii*, în Ion Gheție (ed.), *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 183–205.
- Mareș, Al., *Filiația psaltirilor românești din secolul al XVI-lea*, în Ion Gheție (ed.), *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1982, p. 207–261.
- Mareș, Al., *Considerații pe marginea datării Psaltirii Hurmuzaki*, în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 675–683.
- Mareș, Al., *Datarea Psaltirilor Scheiană și Voronețeană*, în „Limba română”, XXXIII, nr. 3, 1984, p. 191–198.
- Martinet, André, *Éléments de linguistique générale*, seconde édition, Paris, 1961.
- Mazilu, D. H. *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981.
- Miklosich, Fr., *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum. Emendatum auctum*, Viena, 1862–1865.
- Mirska, Halina, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, 1959, p. 145–189.
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, București, 2008.
- Nedelegu, Izabela, *Sintaxa și grupul prepozițional*, în *Sintaxa limbii române vechi*, ed. Gabriela Pană Dindelegan, București, 2019, p. 391–411.
- Stanciu Istrate, Maria, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, București, 2006.
- Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche. „Varlaam și Ioasaf” în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, București, 2013.
- Stanciu Istrate, Maria, *Influența slavonă asupra limbii române*, București, 2017.
- Turdeanu, Emil, *Le roman de Barlaam et Ioasaph en roumain. Les versions d’Udriște Năsturel, de Vlad Bojulescu et des «Vies des Saints»*, în *Études de littérature roumaine et d’écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p. 329–380.

Surse citate

- BB 1688, *Biblia, adevă dumnezeiasca Scriptură*, București, 1688; ed. București: Editura Institutului Biblic, 1997.
- B 1995, *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a prea fericitului părinte Teoctist, cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, București.
- CP, Coresi, *Psaltirea românească*, Șcheii Brașovului, 1570; ed. Stela Toma, București, 1976.
- CP₁, Coresi, *Psaltirea slavo-română*, Șcheii Brașovului, 1577; ed. Stela Toma, București, 1976.
- CP₂, Șerban Coresi, *Psaltirea slavo-română*, 1589; ed. Stela Toma, București, 1976.
- CV, *Codicele Voronețean*, ms. rom. 448, Biblioteca Academiei Române, 1563–1583; ed. Mariana Costinescu, București, 1981.
- DP, Dosoftei, *Psaltire de-nțăles a sfântului împărat proroc David (Psaltirea slavo-română)*, Iași, 1680; ed. Mihaela Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.
- Ms. rom. 45, <Biblia>, Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române; ed. Eugen Munteanu (coordonator), Ana-Maria Gînsac et. al., Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.
- Ms. rom. 4389, <Biblia>, cca 1660–1675, Biblioteca Academiei Române, București.

- PC, ms. rom. 3465, *Psaltire slavo-română*, 1573–1585, Biblioteca Academiei Române; ed. Mădălina Ungureanu, Ana-Maria Gînsac în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voroneţeană. Psaltirea „Ciobanu”*, Iaşi, 2023, p. 35–185.
- PH, *Psaltirea Hurmuzaki*, ms. rom. 3077, ante 1521, Biblioteca Academiei Române, Bucureşti; ed. I. Gheţie şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, 2005.
- PS, *Psaltirea Scheiană*, ms. rom. 449, <1573–1578>, Biblioteca Academiei Române; ed. I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 1916.
- PV, *Psaltirea Voroneţeană*, ms. rom. 693, <1551–1558>, Biblioteca Academiei Române; ed. Mădălina Ungureanu, Ana-Maria Gînsac în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Psaltirea Voroneţeană. Psaltirea „Ciobanu”*, Iaşi, 2023, p. 35–185.
- VI, Udrişte Năsturel, *Varlaam şi Ioasaf*; ms. rom. 588, cca 1670, Biblioteca Academiei Române, Bucureşti; ed. Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalităţii europene în cultura română veche. „Varlaam şi Ioasaf” în cea mai veche versiune a traducerii lui Udrişte Năsturel*, Bucureşti, 2013.
- Vulgata, <https://vulgate.org/>

OBSERVATIONS SUR LES COMPOSES LIVRESQUES AVEC LA PREPOSITION FARA (DE) DANS L'ANCIEN ROUMAIN LITTERAIRE

(Résumé)

Dans le roumain littéraire ancien, il existait un modèle très productif de mots composés ayant en position initiale la préposition *fără* (*de*), suivie d'un substantif ou d'un verbe. De tels mots désignaient des notions abstraites. La comparaison des versions slavonnes et roumaines des rédactions bilingues des Psaumes révèle que, dans la majorité des cas, les prépositions *fără* et *fără de* des composés roumains correspondent à la préposition slavonne *без*. Cette conclusion est également confirmée par l'analyse d'autres textes traduits du slavon. Les exemples analysés montrent que ces calques lexicaux, pour la plupart créés au XVIe siècle, se retrouvent aussi dans les traductions du siècle suivant. Bien qu'au milieu du XVIIe siècle, Udrişte Năsturel continue encore à former quelques calques avec la préposition *fără* (*de*), une tendance claire se dessine : le remplacement progressif de ces composés par des dérivés formés avec le préfixe *ne-*. Cette alternance entre les composés à préposition et ceux à préfixe ne se manifeste pas seulement dans les calques des slavismes intégrant *без*, mais aussi dans ceux des lexèmes grecs formés avec l'élément *ἀ-* et des dérivés latins construits avec le préfixe *in-*. L'examen de la version latine des *Psaumes* révèle que, dans la majorité des cas, les lexèmes roumains contenant *fără* (*de*) correspondent à des dérivés latins formés au moyen du préfixe *in-*, ce qui peut expliquer la tendance interne du roumain à privilégier, dans le processus de raffinement de la traduction, les formes dérivées par préfixation négative. D'un point de vue actuel, tous les calques contenant la préposition *fără de*, à l'exception de *fără-de-lege*, sont devenus archaïques. L'analyse de ces composés a montré que l'interférence diachronique du roumain avec les trois langues sacrées – le slavon, le grec et le latin – a conduit à l'abandon progressif d'un modèle initialement très productif, à mesure que le roumain affinait ses propres moyens d'expression.

Cuvinte-cheie: calc lingvistic, calc aproximativ, slavonism, grup prepozițional, *Psaltire*, *Varlaam şi Ioasaf*, Udrişte Năsturel.

Mots-clés: calque linguistique, calque approximatif, slavonisme, groupe prépositionnel, *Psautier*, *Barlaam et Josaphat*, Udrişte Năsturel.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13